

УДК 37.013.73

ОСВІТА І СВОБОДА

Долгов К.М., доктор філософських наук, професор (м. Москва)

У статті розглядаються нагальні проблеми сучасної освіти, від якої залежить не лише сьогоденне, а й майбутнє життя окремої людини, народу, держави, людства в цілому. І хоч у даному творі мовиться про освітянські реалії Росії на тлі світового освітянського досвіду, читач неодмінно замислиться над пекучими проблемами нашої освіти, нашого українського народу, нашої Української держави.

Ключові слова: *освіта, виховання, покликання вчителя, свобода, освітня система, дошкільне виховання, освітня реформа.*

Останніми двома десятиліттями в Росії почали інтенсивно проводити різні реформи. Більшість із цих реформ, як і преславна горбачовська перебудова, хирляві: ельцинські реформи, адміністративні, ЖКГ, військові реформи та ряд інших. Найпарадоксальнішим є те, що, можливо, найважливіша з них – реформа освіти – продовжується й до сьогодні. За ці роки реформування освіти сама освіта знизилася на декілька рівнів. Це стосується всієї системи освіти: початкової школи, середньої і вищої школи. Реформи освіти проводили, як правило, люди, або ті, що не мають власного досвіду в цій сфері, або люди авантюристичного складу, які не розуміють, що освіта – це та сфера, на якій тримається вся державна і суспільна життєдіяльність. І тут реформи, перш ніж їх проводити, необхідно багатократно дбайливо продумувати.

Справа в тому, що від освіти залежить усе, адже це стосується перш за все навчання і виховання молоді, тобто всіх майбутніх поколінь. Тому потрібна виключна обережність і продуманість кожного кроку у реформуванні освіти. На жаль, ці реформи проводились нерозважливо, навмання, радше для показухи, задля окомилування, щоб показати, нібито щось робиться у цій сфері. Результати подібного реформування виявилися плачевними для всієї нашої системи освіти: була зруйнована не лише краща в світі система освіти, яка існувала в Радянському Союзі, але й та система, початок якій поклали видатні російські педагоги, котрі запропонували цікаві проекти поступового реформування освіти на досвіді найпередовіших шкіл і вишів, у яких вони працювали. Цей досвід був також відкинутий. Замість усього цього Росія приєдналася до так званої Болонської системи освіти, котра становить собою спробу перейняти передовий досвід радянської системи освіти. Але ця спроба виявилася невдалою, і Болонська система з самого початку виявилася однією з найвідсталіших.

Які заходи необхідно вжити для справжнього реформування системи освіти? Я думаю, як завжди, перш за все треба звернутися до багатовікового досвіду людства щодо навчання і виховання молоді, придивитися до того, чому навчали великі мислителі минулого багато і багато поколінь молоді. Можливо, тоді стане зрозумілим, які цілі потрібно ставити перед нашою освітою і як досягати цих цілей.

Звернімося до найдавніших систем, що існували за декілька тисячоліть до нашої ери, до таких, наприклад, систем, які існували в Стародавньому Єгипті, Стародавньому Китаї, у Стародавньому Ізраїлі, Стародавній Греції та ін..

Перш за все впадає в очі факт, що генезис людського роду у цих найдавніших культурах і цивілізаціях обчислювався згідно з тим, хто у кого навчався, хто і кому передавав знання, хто кому слідував. І ми бачимо, що знання, скажімо, давньоєгипетських жерців і фараонів передавалися від однієї видатної людини до іншої, і це стосувалося не лише династичної лінії передачі влади від одного фараона до іншого, але перш за все і головним чином передавання тих потаємних знань, якими володіли найвидатніші люди того часу.

Таке ж шанобливе ставлення до освіти ми спостерігаємо, наприклад, в Упанішадах, де буквально поіменно перелічується, хто кого вчив, хто кому передавав знання, хто у кого вчився. Такий же досвід має місце у Давньому Ізраїлі, де коліна Ізраїлеві, природно, перелічуються за тими параметрами, за тим вкладом, який кожне з цих колін внесло в життя Ізраїлю. Звичайно, на першому місці були знання, їх отримання, здобування, а потім і передавання майбутнім поколінням, і це стосувалося всіх видів знань, особливо знань про найпотаємніше, тобто знань істини і мудрості.

Те ж саме можна сказати про Конфуція, котрий створив цілу систему, до того ж досить розвинуту систему освіти, навчання і виховання поколінь молоді. Саме йому, а зовсім не Леніну, належить знаменитий лозунг «вчитися, вчитися і вчитися». Можливо, першим в історії людства він у всьому обсязі поставив проблему взаємовідносин учителя та учня, вихователя і вихованця, учня і учня. При цьому вважав, що кожна людина повинна вчитися протягом усього життя, і тільки за цієї умови вона може досягнути найвищого рівня розвитку – осягнення істини й мудрості. Конфуцій першим виокремив систему типів учителя, а саме: мислитель, філософ, шляхетний муж, довершеномудрий.

Подібні ідеї ми знаходимо у грандіозній системі Лао Цзи, хоча у цій системі акцент зміщується швидше на осягнення і передачу не загальних, а потаємних знань, знань глибоко релігійного змісту.

Якщо візьмемо Стародавню Грецію, то також переконаємося в тому, що на перше місце греки ставили навчання і виховання молоді найвидатнішими вчителями, мислителями, мудрецами. Це стосується філософії Сократа, філософії Платона і філософії Аристотеля, хоча можна назвати десятки і сотні видатних давньогрецьких мислителів, котрі заснували свої школи, в яких вони навчали молодь, передавали їй отримані знання і спрямовували їхнє життя і діяльність на досягнення істини і мудрості.

Можна наводити й інші приклади подібного роду, але вже з того, що сказано, з необхідністю витікають основоположні для системи освіти висновки:

1) центральною постаттю в будь-якій системі освіти був учитель. Особистість учителя посідала друге місце після Бога (чи богів) і після правителя. Більше того, самі правителі, які, природно, навчалися у найвідоміших учителів, ставилися до них як до самих видатних людей свого часу. З учителями ніхто не міг зрівнятися за своєю значущістю для народу і держави: ні політики, ні полководці, ні які б то не були інші видатні суспільні діячі. Саме тому в день народження вчителя китайські імператори, як правило, навідувалися до нього і нагороджували найвищими нагородами. Приблизно теж саме було і в інших країнах;

2) наступною важливішою постаттю був учень, котрий вважав для себе найбільшою честю і найвеличнішим щастям навчатися знанням у відомого вчителя. Тому учень з абсолютною покірливістю та увагою ставився до свого вчителя, прислуховувався до кожного його слова, запам'ятовував усе, що говорив учитель, і, пройшовши цю велику школу, він слідував шляхом свого вчителя.

3) метою освіти була не тільки передача знань, а й виховання учня у відповідному дусі, тобто в дусі того світоспоглядання і світогляду, який мав учитель. Зрештою ця мета зводилася до досягнення та осягнення істини і мудрості.

4) отримання відповідних знань, осягнення істини і мудрості було лише першим етапом навчання та виховання. Наступним етапом була реалізація набутих знань в індивідуальному та громадському житті, тобто отримання і передача знань ніколи не були формальними та абстрактними, вони завжди так чи інакше узгоджувалися з реальним життям, життям народу і держави, і тому система освіти завжди і скрізь, у всіх суспільствах і державах вважалася першорядною державною справою.

5) У цьому сенсі і вчитель, і учень уважалися шляхетними мужами, на відміну від брудних мужів, і їх шляхетність полягала саме в отриманні і передачі всієї системи знань, а потім і в застосуванні цих знань до самих

серйозних завдань, що стояли перед суспільством і державою. У цьому відношенні престиж учителя та учня був, природно, на самому високому рівні.

У чому ж справа? Чому давні народи надавали таке велике і першорядне значення освіті і вихованню молоді? Справа в тому, що освіта – це засаднича категорія, від якої залежить сенс життя як окремої людини, так і всього людства, як індивіда, так і суспільства і держави. Чому? Тому що освічена людина ставиться і до самої себе, і до інших людей, і до суспільства, і до держави, і до всього людства цілком усвідомлено. У процесі навчання вона пізнає не тільки навколишній світ, але й саму себе. Рівень пізнання світу зростає одночасно з самопізнанням людини. Саме в процесі навчання у людини формуються всі найвищі людські цінності, вона починає пізнавати, що є істина, що є добро, краса, справедливість, милосердя, і, нарешті, свобода. Навчання чи освіта в найширшому смислі слова є основа того, щоб людина стала вільною.

Природно, свобода породжує відповідальність, відповідальність перед самим собою, перед батьками, своїми рідними і близькими, перед колективом і суспільством, нарешті, перед народом, державою і всім людством. У цьому смислі свобода тісно поєднується з відповідальністю за своє життя і свої діяння і з категорією обов'язку (боргу): людина виявляється *«зобов'язаною», «повинною», «заборгованою»* людиною – вона *повинна* всім і завжди, і всім людям, і всьому навколишньому світу, повинна і за те, що вона народилася, що її навчали і виховували, що їй в усьому допомагали, наставляли на істинний шлях, що їй допомагали знайти сенс свого життя.

Дійсно, навчання і виховання містять глибоко смислотворчий характер. Кожна людина не раз у своєму житті опинялася перед цим питанням: у чому смисл життя? Уже на самому початку свого життя вона задає собі це питання, хоча, звичайно, ще не спроможна дати на нього відповідь. Після тривалого періоду навчання, закінчуючи школу, вона знову задає собі питання про смисл життя і в цей час намагається так чи інакше відповісти на це питання. Нарешті, в кінці свого життя людина знову ставить перед собою це питання, правда в дещо іншій формі: а чи був смисл у моєму житті?

Треба сказати, що не всім і не завжди вдається навіть за наявності гарної освіти знайти вірну відповідь на це питання. Але все ж таки саме освіта і виховання, як правило, допомагають людині в цьому. Видатний німецький філософ Іммануїл Кант дійшов висновку про те, що смисл людського життя складають Бог, свобода і безсмертя душі. Можливо з цим не всі згодні, але те, що це основоположні поняття, які становить згорнуту чи

концентровану формулу смислу людського життя, мабуть, безсумнівно, тому що вони обумовлюють усі інші людські цінності.

І справді, коли подумати над тим, чим займаються люди на цій землі і чим вони повинні займатися насправді, напевно, можна прийти до висновку, що смисл людського життя полягає у пізнанні і відкритті істини, в утвердженні добра, у внесенні в життя краси, у формуванні свободи, в установленні справедливості і в захисті гідності людини.

Уже стародавні мислителі були переконані в тому, що і досягти істини, і робити добро, і втілювати красу, і робити людину вільною й відповідальною, і захищати її гідність можуть люди тільки з вельми гарною освітою та вихованням. Тому будь-які реформи освіти, спрямовані по суті на зниження її рівня становлять собою велику небезпеку для будь-якого народу і держави, бо зниження освіти прирікає той чи інший народ на завідоме відставання в усіх сферах його життєдіяльності. У цьому розумінні боротьба за справжню реформу освіти, яка не тільки не знижувала б її рівень, а навпаки, підвищувала б рівень освіти всього народу, це боротьба за майбутнє даного народу, майбутнє даної країни.

Чому ж провалилися, по суті, всі реформи, які проводилися нашими псевдо лібералами за останні двадцять років?

Тому, що не була вироблена політична воля ні у правлячих кіл, ні у народу, воля, яка обумовила б справжню підтримку цих реформ з боку народу. А чому не була вироблена політична воля? Тому, що не вистачало віри ні у правлячих кіл, ні у народу ні в ці реформи, ні в будь що інше, бо реформи не були підготовлені правлячими колами з наукової точки зору, з точки зору самого сучасного і самого високого знання цих сфер і по суті мали авантюристичний характер; і ні самі правителі, ані народ не вірили у здійснення цих реформ, як вони не вірили і не довіряли один одному. А чому не вистачало цієї віри? Тому, що не вистачало культури ні загальної, ні політичної, ні професійної, ані якоїсь іншої. А чому не вистачало культури? Тому, що не вистачало самої високої духовності, яка виробляється на протязі тривалого історичного часу не купкою якихсь бюрократів чи функціонерів, а всім народом у важкій і всеосяжній його історичній творчості. Ось чому провалились усі ці реформи.

Ще Гегель стверджував, що є такий акт, який пронизує всю людську життєдіяльність і який здатний усіх об'єднати. Таким актом він вважав факт естетичний. Він прямо говорив, що чим би людина не займалася – філософією, історією, будь-якими науками, якщо вона позбавлена естетичного почуття, то її творчість перетворюється на якусь дріб'язковість, і така людина ніколи не досягне найвищого інтелектуального і духовного

рівня. А в теперішній час ми бачимо, що і в школі, і в вищих навчальних закладах, а практично в усій системі освіти майже зовсім відсутні естетика та естетичне виховання (у нас в Росії в 90-х роках міністр освіти і міністр культури вивели естетику за межі системи освіти). Але ж естетичне виховання і виховання мистецтвом формують справжню особистість, саме естетичний акт здатен об'єднати всіх людей, оскільки естетика саме динамічніша і саме гуманістичніша, найвища форма культури. Власне високе мистецтво та естетика виховують найвищий художній та естетичний смак і найвищі критерії оцінки того, що таке справжнє мистецтво, що таке справжній твір мистецтва.

Таким чином, мистецтво позбавилось естетики, а естетика – мистецтва. Звідси в усіх засобах масової інформації, кіно, телебаченні, шоу-бізнесі спостерігається неймовірно превалювання контркультури, антикультури, яка завдає колосальної шкоди освіті та вихованню молоді. У всіх засобах масової інформації, крім, можливо, каналу «Культура», ми бачимо й чуємо безкінечну непристойність, і молодь тепер, на жаль, уже не в змозі відрізнити справжній твір мистецтва від фальшивих виробів, ерзац-мистецтва.

Реформа освіти в Росії майже виключила викладання таких дисциплін як література і російська мова, хоч, як свідчить вся історія людства, література нарівні з історією була одним з головних предметів, які формують свідомість людини як особистості, як громадянина, патріота. Вона вже завдала величезної шкоди освіті і вихованню ряду поколінь.

Освіта на цей час згідно з цими реформами становиться переважно платною. Більше того, освіту взагалі стали вважати послугою, за яку треба платити. Тобто освіту перетворено на якийсь ринковий товар, який продається і купується, що докорінно суперечить самій суті освіти, не кажучи вже про виховання.

Що стосується виховання, так воно в силу формалізації освіти, по суті виключено з системи освіти. Молодь отримує вузькопрофесійні знання для вузькопрофесійних цілей і зовсім не отримує ніякого виховання громадянина. Але ж вся історія освіти свідчить про те, що освіта нерозривно зв'язана з громадянським вихованням. Освіта без виховання - марна річ, як і виховання без належної освіти.

Нарешті, справжня, глибока освіта не повинна бути платною, елітарною, а має бути безплатною і загальнодоступною на всіх рівнях, оскільки це державна справа, державне завдання.

І ще. У нас в Росії реформатори освіти стверджують, що треба значно скоротити кількість навчальних закладів, як середніх, так і вищих, оскільки, мовляв, утворився надлишок грамотних людей. Це чистісінький софізм і

нерозуміння того, що таке освіта. Ніколи за всю історію ні в одного народу не було надлишку грамотних людей, навпаки, їх завжди не вистачало. Тому найбільш розвинуті країни, такі як Японія та ряд інших, давним-давно прийняли закон про загальну обов'язкову вищу освіту, а у нас в Росії в 90-х роках був прийнятий закон про обов'язкову неповну середню освіту, що стало великим кроком назад порівняно з освітою в СРСР та інших країнах. Навпаки, нам треба зараз же переходити від загальної обов'язкової середньої освіти до загальної обов'язкової вищої освіти, якщо Росія не хоче залишитися на задвірках світового процесу. І чим більше у нас буде грамотних людей, особливо з вищою освітою, тим буде краще для нашої країни, нашого народу і нашої держави, адже надмірності грамотних людей ніколи не було, немає і не буде ніде.

Хотілося б звернути увагу на особливу важливість дошкільної освіти і виховання, яку наші реформатори не лише недооцінюють, але й взагалі ігнорують. Досить сказати, що в Росії вже майже двадцять років обговорюється питання про нехватку дитячих садків і ясел, при цьому посилаються на брак грошей. І це в той час, коли корупціонери у різних міністерствах і відомствах розкрадають десятки і сотні мільярдів рублів. Видно, реформатори не розуміють чи не хочуть розуміти, що дошкільне виховання - це найважливіше в системі освіти взагалі, оскільки саме у віці до трьох - п'яти років у дитини закладаються всі основи її особистості і якраз у цей період особливо важливо її освічувати і виховувати не лише в домашніх умовах, у колі родини, а й у яслах і дитячих садках. І в ці роки конче важливими є естетичне і художнє виховання, які у нас по суті виключені з системи освіти. У цьому розумінні реформи в системі освіти варто починати з реформи дошкільної освіти як самої важливої і головної ланки, від якої залежить подальша освіта і виховання людини в середній, вищій школі та поза цією системою, тобто самоосвіта людини на протязі всього її життя.

Підводячи підсумок, варто звернути увагу на те, що правильно продумана і організована система освіти відкриває перед народом і державою самі широкі обрії та самі плідотворні шляхи їхнього розвитку, адже така освіта виховує людей вільних, вільно мислячих, вільно діючих, котрі усвідомлюють сенс життя, здатних відповідати за себе, за свою діяльність, за майбутнє своїх дітей, онуків і своєї батьківщини. Освіта – це становий хребет всієї науки і культури. Від її рівня й організації залежить майбутнє всього людства.

Ось чому сьогодні необхідно знову поставити на найвищий рівень професію, а точніше, **покликання вчителя** і, відповідно, підготовку

вчителів, котрі будуть навчати нові й нові покоління. Керівникам потрібно усвідомити, що вчитель – найпочесніше і найвище покликання на землі. Саме тому потрібно створити всі умови – матеріальні, культурні, духовні – з тим, щоб учитель міг вільно, згідно зі своїм великим покликанням навчати і виховувати нові і нові покоління молоді. І тільки тоді, коли вчитель посяде в житті суспільства найвище положення, народ і держава можуть бути спокійними за своє майбутнє.

Переклад з російської професор кафедри філософії ХНПУ імені Г.С.Сковороди О.Єфімець.